

БРЕСТСЬКИЙ МИР В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

© Дещинський Л.Є., 2001

Розглянуто значення Брестського мирного договору для становлення української державності та її міжнародного визнання.

The paper elucidates the significance of the Brest Peace Treaty for the Ukrainian statehood and its international recognition.

Одним з переломних епізодів в історії України було підписання Брестського мирного договору в лютому 1918 р., укладення якого вирішувало долю її державності. Незважаючи на те, що в радянській історіографії питання підписання Брестського миру висвітлено достатньо, однак такий його аспект, як участь делегації Центральної Ради у Брестських мирних переговорах, їх місце в історії становлення Української держави, не дістав повного відображення. Тому у статті зроблено спробу розкрити деякі сторони цього питання.

Як відомо, боротьба за встановлення більшовицького режиму на Україні проходила в надзвичайно складних умовах. Спочатку більшовикам доводилося вести вперту боротьбу із місцевими органами Тимчасового уряду, а потім із Центральною Радою – органом, сформованим українськими національними партіями у березні 1917р., який очолив національно-визвольну боротьбу українського народу за відродження своєї держави.

7 листопада 1917р.* III Універсалом Центральна рада проголосила утворення Української Народної Республіки в складі Федеральної Росії. “Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, – говорилося в Універсалі, – ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів”. В Універсалі містилася також обіцянка, що Центральна Рада стане “твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше” [1, с.181].

Однак мирні переговори Центральна рада продовжувала затягувати. 14 листопада 1917р. С. Петлюра, який займав у Генеральному секретаріаті – уряді УНР – пост генерального секретаря по військових справах, звернувся з відозвою до народу і армії, в якій закликав українських солдатів “стояти твердо в цей грізний час на сторожі фронтів і порядку в частинах, зупиняти всілякі спроби до свавільних дій, не допускати безпорядків, братання і перемир’я” [2, Ф.2003, оп. 1, спр. 683, а. 37]. Такі заяви Центральної Ради, а також продовження формування нею своїх військових частин привернули увагу Антанти. В листопаді С.Петлюру відвідали англійський військовий аташе полковник Чарльз і французький військовий представник полковник Граб’є. Київ відвідали також інші представники країн Антанти, зокрема і США [3, с. 211-212]. Проте солдати українізованих частин не бажали продовжувати війну в інтересах своєї і світової буржуазії. Певний вплив на них справив перший законодавчий акт Раднаркому – “Декрет про мир”, прийнятий II Всеросійським з’їздом Рад 26 жовтня 1917 р. Більшовицький уряд пропонував “всім воюючим народам та їх урядам мир без анексій... і без контрибуцій” [4, с.13]. В той же день Раднарком звернувся до країн Антанти, а 28 жовтня через нейтральні держави до країн

* Тут і далі до 1 березня 1918р. дати наводяться за старим стилем.

австро-німецького блоку із заявою, що “Декрет про мир” треба розглядати як офіційну пропозицію негайного перемир’я і відкриття мирних переговорів [5, с.509]. Оскільки на дану заяву жодна із сторін не дала конкретної відповіді, Раднаркому стало зрозумілим, що “мир не можна укласти тільки згори, а його треба добиватися знизу” [6, с.84]. 27 жовтня 1917р. більшовицький лідер Ленін від імені Ради Народних Комісарів звернувся до армії і флоту з радіограмою із закликом через голову командування взяти в свої руки ведення переговорів [7, с.30].

До початку грудня більшовицькі ревкоми при підтримці загітованих більшовиками солдатів уклали перемир’я на всіх фронтах. В таких умовах солдати українізованих частин почали відкрито ставити питання перед Центральною Радою про припинення війни і вимагати від неї негайного укладення перемир’я. Так, наприклад, 17 листопада 104-та Українська дивізія 2-го гвардійського корпусу відмовилася йти на фронт. Не допомогли і умовляння генерала П. Скоропадського [2, Ф.2067, оп.1, спр.3811, л.269]. Щоб не опинитися в повній ізоляції і не втратити підтримки, Центральна Рада змушена була поспішити з початком переговорів. Голова Генерального секретаріату В.К. Винниченко відверто визнавав, що ініціатива ведення мирних переговорів “була не наша. Ми мусили взятись за цю справу, щоб зовсім не оскандалитись перед своїми масами, й то тільки після того як більшовики вже вступили в переговори з німецьким командуванням” [8, с.199]. 2 грудня 1917 р. між більшовицькою Росією і австро-німецьким блоком було укладено перемир’я, а 9 грудня розпочалися мирні переговори. Оскільки Центральна Рада орієнтувалася на Антанту, то постало питання про зміну її зовнішньополітичного курсу. Збереження союзу з Антантою для неї було неможливим з двох причин. По-перше, союз означав продовження війни, а солдати українських частин категорично від цього відмовлялися. По-друге, УНР була відділена від країн Антанти фронтом, тому не могла одержувати військової підтримки від них. 11 грудня 1917р. Генеральний секретаріат звернувся до воюючих і нейтральних держав із нотою, в якій повідомляв, що УНР вступає в зносини з іншими країнами як самостійна держава і бажає вислати своїх представників на переговори в Брест. 13 грудня на адресу Генерального секретаріату надійшла відповідь від країн австро-німецького блоку. У ній говорилося, що вони “готові привітати уповноважених представників Української Народної Республіки і участю їх в мирних переговорах в Брест-Литовську” [9, с. 95, 98]. Це означало формальне визнання з боку цих держав УНР та Генерального секретаріату як її уряду. 12 грудня розпочалася VIII сесія Центральної ради. Після бурхливих дебатів було вирішено послати до Бреста свою делегацію. Очолив її В.Голубович. Це була перша делегація Центральної Ради, яка безпосередньо ще не вела переговорів про підписання миру, а проводила лише дипломатичний зондаж. Переговори мали розпочатися 23 грудня 1917р. Проте Троцький, який очолював делегацію Раднаркому, поставив питання про перенесення переговорів у Стокгольм. Це було не випадково, оскільки він, не маючи наміру підписувати мир, вважав Брест замалою трибуною для пропаганди своїх ідей. Все ж 27 грудня 1917р. переговори розпочалися. На пленарному засіданні 28 грудня постало питання про правомочність делегації Центральної ради: чи вважати її окремою делегацією чи секцією російської делегації. Троцький сказав: “Російська делегація заявляє із свого боку, що вона в цілковитій згоді з принципом визнання права кожної нації на самовизначення аж до цілковитого відокремлення не бачить жодної перешкоди до участі українських делегатів у мирних переговорах” [9, с. 99]. Таку ж заяву зробили представники австро-німецького блоку. В даних умовах позиція Троцького не могла перешкодити підписанню мирного договору. Він

виходив із офіційної політики Раднаркому про визнання права кожної нації на самовизначення. УНР була визнана як Раднаркомом, так країнами Антанти і австро-німецького блоку. В той час питання участі у переговорах маріонеткового Харківського уряду України не ставилося. Та й з юридичної точки зору він не міг вести переговори, оскільки не був визнаний на міжнародній арені і фактично не представляв центральної влади на Україні. Тож переговори швидко просувалися. Як відомо, австро-німецький блок поставив перед делегацією більшовицької Росії ультиматум. Треба було підписувати мир. Троцький відповідно до вказівки Леніна запропонував у переговорах перерву з 5 по 16 січня 1918 р. з тим, щоби делегація могла провести консультації зі своїм урядом. У цьому була зацікавлена і делегація Центральної ради, оскільки їй потрібно було отримати формальну правомочність для підписання миру як представникові незалежної держави. Вона була одержана 9 січня 1918р. відповідно до IV універсалу, який проголошував самостійність УНР.

За тиждень перерви у переговорах обстановка на Україні докорінно змінилася. Центральна Рада, формально визнана, вже не мала ні фактичної влади, ні армії, ні території. Однак вона знову послала свою делегацію на переговори. Очолювали делегацію О. Севрюк як голова та М. Любінський як його помічник. Про те, наскільки невпевнено почувала себе Центральна рада, свідчить той факт, що делегація не отримала ніяких конкретних інструкцій щодо ведення переговорів. “Непевність в завтрашньому дні, – писав у спогадах О. Севрюк, – була така велика, що Центральна Рада делегувала нам право ратифікувати майбутній мирний договір, на випадок якби вона сама не в стані була цього зробити” [10, с. 156]. На відновлених переговорах Троцький заявив протест проти участі у переговорах делегації Центральної Ради, оскільки вона втратила фактичну владу. Він сказав, що на Україні є радянський уряд і що в складі російської делегації прибули на переговори представники більшовицького Харківського уряду Ю.Г. Медведєв і В.М. Шахрай. Тому, за словами Троцького, делегація Центральної Ради може вести переговори лише через Раднарком, сформований III З’їздом Рад, в якому брали участь і представники від України. Щоби посилити свої позиції на переговорах, він вдався до заходів, які насправді скомпроментували представників Народного секретаріату. Від імені його голови Ю.Г. Медведєва Троцький подав шведським газетам ряд заяв, яких ніби той виголосив у Бресті. Це стало відомо делегації Центральної Ради, яка відразу ж цим скористалася. Один з її членів М. Залізник, зібравши вирізки з газет, показав їх голові делегації Австро-Угорщини О. Черніну для того, щоб той як учасник переговорів зробив заяву на одному із засідань про їх фальшивість. Фальш цих заяв підтвердилася і у розмові М. Любінського з Ю.Г. Медведєвим. Останній признався, що таких заяв у Бресті ніколи не робив і нічого про них не знав. Як згадував пізніше учасник цієї розмови М. Залізник, Ю.Г. Медведєв пообіцяв притягнути до відповідальності Троцького за фальсифікацію і виступити на пленарному засіданні з відповідною заявою (10, с. 102). Однак через побоювання бути покараним за неї він цього не зробив і виступив із спільною заявою Троцького, в якій засуджував підписання Центральною Радою мирного договору з австро-німецьким блоком. Як бачимо, делегація Народного секретаріату не спромоглася навіть на формальний протест і відіграла на переговорах лише роль своєрідної декорації для делегації Ради Народних Комісарів, показавши тим самим, чого вартий “суверенітет” новостворюваної Української більшовицької Республіки.

Отже, на переговорах знову постало питання про правомочність вже двох українських делегацій. Звичайно, Троцький зауважив, що тепер впливи послів Центральної Ради не

сягають далі чотирьох стін кімнати, де вони живуть у Бресті. Проте на переговорах він мав пряму вказівку голови Раднаркому Леніна негайно на будь-яких умовах підписати мир. На випадок, якщо держави австро-німецького блоку висунуть ультиматум, то не потрібно влаштовувати дискусію про правомочність делегації Центральної Ради, яка також була готова підписати мир. Крім того, це було порушенням суверенітету УНР, визнаної Раднаркомом, втручанням у її внутрішні справи. Однак Троцькому вдалося завдати певного сум'яття у делегації Центральної Ради і представників австро-німецького блоку повідомленням про те, що в день виїзду з Петрограду російської делегації було одержано звістку про те, що Генеральний секретаріат пішов у відставку. Виникло питання про наявність мандату у делегації Центральної ради від Генерального секретаріату. В зв'язку з цим член делегації М. Левітський заявив, що для з'ясування повідомлення Троцького він мусить поїхати в Київ [9, с. 107]. Повертаючись назад з Києва в Брест, представники делегації Центральної ради на станції Шепетівка-Подільська були оточені загonom революційних збільшовизованих солдатів. Тільки завдяки щасливому випадку вони уникнули арешту і добралися до місця переговорів [10, с. 159]. Перетнувши ранком 20 січня 1918 р. кордон, делегати побачили, що фронт був пустий. Насилу їм вдалося розшукати якогось старшину, щоби для етикету супроводжував їх до німецької сторони.

27 січня 1918р. мирний договір між делегацією УНР і австро-німецьким блоком був підписаний. Оскільки Центральна Рада вже залишила Київ, а отже, підписання договору з урядом, який фактично не існував і, тим самим, не міг виконати взяті на себе зобов'язання, компроментувало уряди австро-німецького блоку, було вирішено вдатися до відповідного політичного маневру. В цей час до Бресту приїхав галицький посол у австрійському сеймі М. Василько і передав міністру закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніну телеграму, датовану з Києва 24 січнем 1918р., що була нібито вислана українській делегації в Брест. Австро-німецьке командування охоче повірило в цю телеграму, оскільки вже не підлягало сумніву, що йому доведеться взяти під захист від більшовиків Центральну Раду, тобто окупувати Україну з її великими продовольчими запасами.

Отже, на підставі даної телеграми представники австро-німецького блоку сприйняли як факт те, що Київ ще залишається в руках Центральної Ради, а тому її представники, а не Раднарком, правомочні підписати мир. Мирний договір проголошував припинення війни між австро-німецьким блоком і УНР, встановлювалися кордони 1914р. Пункт третій договору передбачав звільнення окупованих територій відразу ж після ратифікації мирного договору. Сторони взаємно відмовлялися від сплати контрибуцій. У сьомому пункті договору врегульовувалися економічні відносини між обома сторонами. До 31 липня 1918р. вони зобов'язувалися укласти торговельний договір про взаємне постачання надлишків сільськогосподарської і промислової продукції [10, с. 305-307]. Загалом, якщо співставити становище Центральної Ради і умови договору, укладеного нею, то вони були вигідними. Свідченням цього було і те, що Харківський уряд висловив згоду також підписати його. Договір мав таємний протокол. Скориставшись важким становищем Австро-Угорщини, її суперечностями з Німеччиною щодо польського питання, делегація Центральної Ради домоглася включення в територію УНР Холмщини і Підляшшя, де проживало українське населення. Таємним протоколом передбачалося приєднання української частини Східної Галичини до Буковини і створення так званого Коронного краю, який мав би автономію в складі Австро-Угорщини [10, с. 318-319]. Отже, що стосується територіальних аспектів мирного договору, то для Центральної Ради в даних умовах вони також були вигідними.

Однак Австро-Угорщина та Німеччина за визнання України суверенною державою отримали від М. Любінського та О. Севрюка письмове зобов'язання, що Україна поставить їм до 1 липня 1918 р. 1 млн. тонн збіжжя та інших харчових продуктів [11, с. 91]. Німеччина і Австро-Угорщина спочатку включили цю вимогу як один з пунктів свого проекту договору із УНР. Проте він був відкинутий делегацією Центральної Ради як компроментуючий її, оскільки складався лише з трьох параграфів: про припинення війни, відновлення дипломатичних стосунків і згаданого зобов'язання щодо поставки продовольства. Делегація Центральної Ради розробила свій проект. Було вирішено погодитися на те, щоби дати Австро-Угорщині та Німеччині певну кількість продовольства, але домагатися, щоби це зобов'язання не входило до тексту самого договору. Німеччина та Австро-Угорщина, що були на грані продовольчого краху, погодилися на запропонований Центральною Радою проект договору, який і підписали 27 січня 1918р. (10, с.122). Отже, договір між УНР і австро-німецьким блоком мав суперечливий характер. З одного боку, Україна встановлювала вигідні зовнішньоекономічні стосунки, не сплачувала контрибуції, одержувала деякі територіальні поступки. Але з другого – позитивні його сторони сильно урізувалися кабально нав'язаними їй зобов'язаннями щодо поставки великої кількості продовольства Німеччині та Австро-Угорщині. Однак можна з впевненістю стверджувати, що тактика, яку зайняла делегація Центральної Ради при підписанні Брестського мирного договору, була правильною. При стабілізації міжнародної ситуації України, передусім, припинення війни більшовицької Росії з УНР, Центральній Раді не потрібно було б запрошувати на допомогу австро-німецькі війська. В результаті Україна не була б окупована ними і могла би зберегти державність. Більшовицький лідер Ленін негативно оцінив підписання Центральною Радою Брестського мирного договору. Це зрозуміло, бо йшлося про сфери впливу на надзвичайно важливий економічний район, що мав великі матеріальні, продовольчі природні ресурси. З цього приводу він писав: “Ці пани українські Керенські, Чернови, Церетелі, приховавши від народу той мир, який вони уклали з німецькими імперіалістами, і тепер за допомогою німецьких штиків намагаються повалити Радянську владу на Україні” [12, с. 96]. Як відомо, Центральна Рада так і зробила. Розпочалася австро-німецька інтервенція на Україну, яка привела не лише до повалення тут більшовицької влади, але і встановлення влади Центральної Ради. Вже в умовах окупації вона намагалася провести в життя, прийняти згідно з IV Універсалом земельний закон, що передбачав негайну передачу землі селянству, націоналізацію природних багатств, встановлення державного контролю за банками, введення 8-годинного робочого дня. Запровадження цих реформ викликало сильний опір великих землевласників, які тепер почули за собою силу австро-німецьких військ. Окупаційне командування також було незадоволене численними протестами Центральної Ради у зв'язку з проведенням ним свавільних ревізій.

Адже весь сенс Брестського договору і економічної угоди від 23 березня 1918р. полягав у зобов'язаннях Центральної Ради поставити Німеччині та Австро-Угорщині мільйон тон продовольства, а становище Центральної Ради підтверджувало безперспективність таких сподівань. Отже, Центральна Рада опинилася в певній ізоляції, не підтримувала її значна кількість населення, загітована більшовицькими агентами. Ось чому 28 квітня 1918 року, коли Центральна Рада розробляла конституцію і обрала першого президента Української держави – М. Грушевського, вона була розпущена німецьким окупаційним командуванням. Через день Центральна Рада припинила своє існування і ніхто не зробив жодного кроку на її захист [13, с. 214].

Що ж принесла своєму народу Центральна Рада за більш ніж тринадцять місяців свого існування?

По-перше, Центральна Рада домоглася визнання на право українського народу на свою державу, розвиток своєї культури, мови. По-друге, незалежність Української держави дипломатично визнали ряд європейських держав. По-третє, своєю діяльністю вона доказала, що творцем Української держави є її нація. По-четверте, з політичної точки зору Центральна Рада вистояла і не поступилася ні Тимчасовому уряду, ні більшовикам України, змусивши їх звертатися за допомогою до більшовицької Росії. Разом з тим Центральна Рада проводила в життя демократичне парламентське правління і, відстоюючи українську державність, завдала удару промосковській шовіністичній політиці “єдиної неподільної Росії” і примушувала як Тимчасовий уряд, так і пізніше більшовиків відступити (хоч би теоретично) від цього великоросійського постулату.

Безпосередньою причиною падіння Центральної Ради, очевидно, стала її неспроможність задовольнити німецькі вимоги. Але серед головних причин поразки була відсутність двох основних підвалин державності: дієздатної армії та відрегульованого адміністративного апарату.

Ідеологічна зашореність соціалістичними догмами не дала змоги провідникам Центральної Ради створити власні збройні сили. Їх ставлення до організації національної армії було не просто байдужим, а ворожим. Лідер соціал-демократів, заступник голови Центральної Ради В. Винниченко навесні 1917 року доводив: “Не своїй армії нам треба, а знищення всяких постійних армій. Не українську регулярну армію нам треба організовувати! Українського мілітаризму не було і не повинно бути!” [14, ф. 2003, оп. 2, спр. 368, арк. 210]. І це він говорив у той час, коли в Україні розгорнувся масовий військовий рух, що привів до українізації колишньої імперської армії. Лише за неповними даними у військах, дислокованих в Україні восени 1917 року, загальна чисельність українізованих частин становила понад 650 тисяч чоловік. Однак через безвідповідальність тогочасного державного керівництва вони навіть не були взяті в реєстр.

29 квітня 1918р. в Києві зібрався Хліборобський конгрес. Всього на з’їзді було близько 8 тис. учасників від восьми українських губерній, переважно селян. Промовці висловлювали незадоволення політикою Центральної Ради, соціалістичними експериментами і вимагали відновлення приватної власності на землю та утворення міцної влади у формі історичного гетьманату. Присутні одностайно обрали гетьманом Павла Скоропадського – потомка древнього роду козацької старшини. З приходом до влади П. Скоропадського починається нова фаза революції в Україні.

1. Дорошенко Д. *Історія України 1917-1923*. Ужгород, 1923. Т.1. 2. *Центральний державний Воєнно-історичний архів СРСР*. 3. Голуб П.А. *Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за власть Советов*. К., 1958. 4. *Ленін В.І. Доповідь про мир 26 жовтня (8 листопада) 1917р. // Повне збір. творів. Т.35*. 5. *История Коммунистической партии Советского Союза: в 6 т. М., 1967. Т.3, кн.1*. 6. *Ленін В.І. Засідання ВЦВК 10 (23) листопада 1917р. // Повне збір. творів. Т.35*. 7. *История внешней политики СССР. 1917-1985. В 2 т. М., 1986. Т. 1*. 8. *Винниченко В. Відродження нації*. Київ – Відень, Ч.2. 9. *Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920*. Відень, 1921. Т.2. 10. *Берестейський мир*. Львів-Київ, 1928. 11. *Podleski Z. Układy pokojowe w Brzsciu Litewskim 1918. Zelibory 1933*. 12. *Ленін В.І. Надзвичайний Всеросійський з’їзд Рад 14-16 березня 1918р. // Повне збір. творів. Т.36*. 13. *Курс лекцій з історії України та її державності (За ред. Дециньського Л.Є.)*. Львів, 1999. 14. *РДВУА, ф.с2003, оп. 2, спр. 368, арк. 210*.